

KUCSERKA ZSÓFIA

Ismeretlen olvasónők

Kemény Zsigmond 1850-es években írt rövidebb prózai szövegeit szokás elsősorban női olvasóknak szánt szövegekként számon tartani.¹ A Kemény-szakirodalomban vissza-visszatérő állítás szerint ezekkel a szövegekkel a szerző saját kulturális programját kívánta megvalósítani, amelyet az *Élet és irodalomban* és főként a *Szellemi térben* hirdetett.² Programadó irodalmi tanulmányaiban Kemény a regény műfajának magyar nyelvű művelését elsősorban társadalmi szempontból tartja fontosnak. A tanulmányokban kirajzolódó irodalomszemlélet szerint az irodalom nem önmagában fontos, hanem közösségi (nemzeti) értéke van, a műfaj fontosságát társadalmi szempontok adják.³ A regény – a tanulmányok gondolatmenete szerint – azért fontos, mert ez a legolvasottabb műfaj, és mint ilyen alkalmas egyrészt a tömeges olvasóközönség kialakítására és megmunkálására; másrészt, mivel (viszonylagos) tömegeket ér el, társadalmi hasznosságát a lehető legszélesebb közegben tudja érvényre juttatni, kifejteni. A regény fontosságának harmadik, és cseppet sem elhanyagolható vetülete, hogy ez az egyetlen elsősorban női olvasóközönségre számot tartó műfaj. A regényeket főleg nők olvassák, és a nők főleg regényeket olvasnak.⁴ Kemény tanulmányainak röviden vázolt kiindulópontjaiból és megállapításaiból egyértelműen következik a közösségi irodalmi feladat: regényeket kell írni, hogy a nők (polgári és arisztokrata rétegei) magyarul olvassanak és annyit kell írni, hogy a magyar nyelvű regénytermés kitöltse egy szorgalmasan olvasó nő mindennapi szabadidejét.

„A míveltebb nők kezébe folytonosan adni olvasható munkákat [...] – ez hivatásunk. [...] Szükség pedig, miszerint [...] ne csak egy-két jó, de sok haszonvehető könyv jelenjék meg. Legalább annyi, amennyi a szorgalmasan olvasó nőnek és a komolyabb, azonban kellemes írmodorú könyvekre vágyó dilettánsnak minden idejét, ha kell, igénybe vehesse.”⁵ Kemény Zsigmond ’50-es években írt elbeszéléseit, beszélyeit mindezzel ösz-

¹ A női olvasóközönség és a női szerzők megjelenésének összefüggéseiről lásd FÁBRI Anna, *Közíró vagy szépirodalmi? Írói szerepkör és társadalmi-kulturális indíttatás összefüggései a 19. századi magyar írónők munkásságában = Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben*, szerk. NAGY Beáta, SÁRDI Margit, Debrecen, Csokonai, 1997, 61–73. Illetve Uő, „A szép tiltott táj felé”: *A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)*, Bp., Kortárs, 1996.

² Csak a példa kedvéért: NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1972, 88–89; VERESS Dániel, *Szerettem a sötétet és a szélzúgást*, Kolozsvár, Dacia, 1978, 120; MARTINKÓ András, *Báró Kemény Zsigmond pályafordulata*, Pécs, Kultúra Könyvnyomda, 1937, 61.

³ Lásd erről KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom; Szellemi tér* = K. Zs., *Élet és irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 123–189; 225–262. Különösen 146–150, 153–156, 172–189, 240–241, 254–257.

⁴ Erről lásd Uő., 232–234, 246–248.

⁵ Uő., 233.

szefüggésben szokás úgy értelmezni, mint a tanulmányaiban meghirdetett feladat saját megvalósításait – vagyis a programadó jó példával járt elől. Az '50-es évek termékeny időszakának rövidebb prózái kortárs magánéleti témájukkal, könnyed, szórakoztató, a történelmi regényekhez képest kissé komolytalannak tartott szüzséjükkel meg is felelnek a női olvasmányokhoz közhelyszerűen társított képzeteknek, előítéleteknek. Ahogy Németh László fogalmaz, a nő „mint olvasó is bele van kalkulálva ezekben a nőknek írt regényekben és »beszélyekbe«. [...] Hígak és vázlatosak kissé”⁶

A női olvasót leértékelő előítéleten túllépve: a korszak prózájának recepciótörténetében a „nőiség” vissza-visszatérő vizsgálati szempontnak tűnik. Áttekintve a Kemény-beszélyekről írott tanulmányokat, azt találjuk, hogy az elemzések kérdései majdnem mindenhol a női szív/lélek prózai megformálására vagy a férfi-nő viszony irodalmi megjelenítésére irányulnak. Akár úgy, hogy az értelmezők a szövegek eredetére, életrajzi ihletforrására, hátterére hívják fel a figyelmet, akár úgy, hogy a szövegekben megformált szereplőkre, viszonyokra irányul a kutatói kérdés.

A beszélyek nőalakjainak egyik típusában, a végzetes vonzerejű, titokzatos, szabad és erős asszonyokban (pl. Idunában, Ameline/Cecilben és Agathában) a kortárs olvasók Tahy Károly özvegyét vélték felismerni. Úgy tűnik, hogy a szakirodalomban ifj. Szász Károly emlékbeszéde óta történik meg a nőalakok mintájának életrajzi azonosítása, az ő megállapításait vette át és fejtette ki később Papp Ferenc, majd a monográfus nyomán többen is.⁷ Szász Károly szerint: „e kitünő műhöz [tudniillik *A szív örvényei*hez] Kemény saját szíve élményeiből vette az anyagot. Agathában egy akkor nagy feltűnést okozott nőt rajzolt, kivel benső, bár csak baráti viszonyban állott [...]. A lélektani talányok hüvelyezése, az érzelmek és szenvedélyek összetett motívumainak bonczolata talán egy művében sem sikerült Keménynek így, semmi esetre sem jobban egyben is, mint ebben.”⁸

A Kemény-szakirodalomnak az életrajzi vonatkozásokból kiinduló szövegei a megféleltetésben elsősorban érveket találnak: Kemény beszélyei azért lehetnek ennyire hitelesek, azért jelenítik meg ennyire árnyaltan és sikerülten a női lélek rejtélyeit, mert a szerző személyes, saját élményéből dolgozott. Tahy Károlyné bizalmas, jó barátjaként (?) Kemény évekig a lenyűgöző özvegy közelében élt, és innen meríthetett ihletet és hiteles, „igazi” részleteket írásaihoz. Az életrajzra építő értelmezések kiinduló (kimondott vagy előfeltevésként feltárható) tétele szerint a beszélyek sikeresen jelenítik meg a női szívet, az életrajzi kapcsolat pedig magyarázza a hitelességet.⁹

A Kemény-szakirodalom későbbi szövegeiben természetesen más hangsúlyokkal és kérdésirányokkal fogalmazódik meg a női szereplőkre vagy a „szív titkaira” irányuló

⁶ NÉMETH László, *Kemény Zsigmond* (1940) = N. L., *Az én katedrám*, Bp., Magvető, 1983, 638.

⁷ PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond I–II.*, Bp., Akadémiai, 1923, II, 71–75. Ugyanerről NAGY, *i. m.*, 91–97; MARTINKÓ, *i. m.*, 74; NÉMETH, *i. m.*, 638.

⁸ Ifj. SZÁSZ Károly, *Báró Kemény Zsigmond emlékezete*, Kiszfaludy Társaság Évlapjai, 1876/7, 225.

⁹ Egész más értelmezését adja az életrajzi viszonyoknak PÁLFFY János *Báró Kemény Zsigmond* című jellemrajza. PÁLFFY János, *Magyarországi és erdélyi urak*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1939, 234–242. Különösen 239–240.

értelmezői kérdés. Az újabb értelmezésekből az életrajzi magyarázat érthető okokból eltűnik, és felerősödik a poétikai forma vizsgálata; ugyanakkor a „nőiség” mint téma továbbra is foglalkoztatja az elemzőket.¹⁰

Miközben a nőalakok lehetséges mintája és a szereplők poétikai megformálása alaposan körüljárt kérdésnek tűnik a Kemény-szakirodalomban, addig a szövegeknek a női olvasókra tett hatására, a feltételezhető vagy esetleg hozzáférhető női olvasatokra nem irányult figyelem. Érdekes volna megvizsgálni Kemény beszélyeit abból a szempontból, hogy milyen női szerepmintákat és női élettörténeteket talált a korabeli olvasóné szövegeiben? Amennyiben az elbeszélések mintaolvasójának a polgári, köznemesi vagy arisztokrata nő számít, akkor vajon milyen konkrét olvasási (megértési és adott esetben applikációs) folyamatokkal járt egy-egy korabeli olvasat? Források híján persze nehéz válaszolni a fenti kérdésre. Bizonyára lehetne találni olyan naplókat, leveleket vagy visszaemlékezéseket a hagyatékokban, kézirat- illetve levéltárakban, amelyek választ adnak a kérdésre és esetleg bepillantást engednek a konkrét olvasatokba.¹¹ Az olvasástörténet mikrohistorista kutatási tendenciái hasonló forrásokat hívnak segítségül, amikor konkrét empirikus olvasatok mintázatait keresik. Addig is, amíg az említett források előkerülnek, érdemes elmorfondíroznunk, milyen olvasási élményt jelenthettek vajon Kemény szövegei. Talán még senki nem számolta össze, hány Kemény-hősnő végzi kólostorban vagy „kompromisszumos”, menedék jellegű házasságban. Hányat erőszakolnak meg, hány lesz menthetetlenül szerencsétlen egy tévedés, egy botlás vagy egy férfi miatt? Milyen öszképet nyújtanak ezek a szövegek a célzott olvasónők számára a házasságról, az anyaságról, a női életpályákról és lehetőségekről? Milyen viselkedésmintákat illetve szereprepertoárt nyújtanak a célzott női olvasók számára – és ők vajon mit tudtak kezdeni ezekkel a társadalmi nemet érintő mintákkal, viszonyítási pontokkal?

Egy ismeretlen grófnő levele

Gyulai Pál 1854-es Kemény-kritikája egy olvasónő levelére adott válasz formájában fogalmazza meg a korszak prózájára vonatkozó értékelő megállapításait. Hogy Gyulai

¹⁰ A kisregények világában a romantikus szerelem keményi metafizikáját értelmezi BÉNYEI Péter, „A szerelem élete”: *A Kemény-elbeszélések világképe és poétikája* = KEMÉNY Zsigmond, *Kisregények és elbeszélések*, Debrecen, Csokonai, 1997, 257–280. A megismerés és az érzelmek viszonyát a romantikus irónia viszonyába vonva értelmezi a beszélyeket Z. KOVÁCS Zoltán, „»Vanitatum vanitas« maga is a hűmor”, Bp., Osiris, 2002, 139–186.

¹¹ KÖLCSEY Antónia *Naplója* (Bp., Magvető, 1982) a korábbi évtizedekből például olvasónaplóként is szolgált. Schlachta Etelka *naplója* inkább zenekritikai (előadásokra vagy zeneművekre) vonatkozó megjegyzéseket tartalmaz. Ezekről lásd MÓNICA MÁTAY, *The life story of Antónia Kölcsey = Women in History – Women's History: Central and Eastern European Perspectives*, ed. Andrea PETŐ, Mark PITTMAY, Bp., Central European University, 1994, 43–55; GYÁNI Gábor, *Női identitás egy reformkori napló tükrében = Évek és színek: Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére*, szerk. STEINERT Ágota, Bp., Kortárs, 2005, 33–40.

cikke valós olvasói levélre adott válasz, vagy fiktív vitahelyzetbe állítja érveit: a mi szempontunkból most mindegy. A levél valóságértékére nézve az tűnik fontosnak, hogy a levél „megtörténhetett volna”. Ha a grófnő levele Gyulai találmánya, akkor még inkább valóságos a tartalma, amennyiben Gyulai nyilván a közbeszédben élő vádakra reagálhatott, írásának éppen az lehetett a tétje, hogy az általánosan elfogadott megállapításokkal, vádakkal kapcsolatban, azokkal polemizálva fejtsse ki irányadó véleményét. Kérdés, hogy Gyulai Pál argumentációjából következtethetünk-e az '50-es évek olvasónőinek befogadási nehézségeire, fenntartásaira és olvasási gyakorlatára. Valószínűleg nem. Arra azonban mindenképp következtethetünk, hogy egy kortárs olvasónő értelmezéséből mi és hogyan jelenhetett meg a nyilvános beszédben. A Gyulai-cikk felépítése szerint rövid részekre tagolva idézi az olvasói levelet, majd minden idézett részlet után hosszan cáfolja annak megállapításait. Az olvasónő levele így felszabdalva, körbeírva, megcáfolva és végső soron elhallgattatva került a *Pesti Napló* hasábjaira. Az utolsó szó joga és helyzeti előnye Gyulainál van. Akár valós levélről van szó, akár kihangosított olvasói vélekedésekről: a nyilvános diskurzusban ez kisajátított és uralt szólamként jelent meg.

A grófnő levelének – értelmezésének – egyetlen megállapítása vonatkozik a női szereplőkre. A felszabdalt levél negyedik részletében az olvasónő kételyeit fogalmazza meg a *Szerelem és hiúság* Saroltájával kapcsolatban, akinek jellemét „igaztalanak”, vagyis hamisnak, hiteltelennek tartja: „Lehet végre egy nő, ki férjét szereti, hiú és ártatlanul tetszelgő, de ha a hiúság oly óriás gyökeret vert lelkében, mint Saroltáéban, úgy abban valódi érzés sohasem foganhatott meg, s ha a kacérság képes volt oly alásüllyeszteni, mint ezt, akkor sülyedése előtt sem állott tetszelgése az ártatlanság színvonalán.”¹²

A grófnő szerint a hitvesi szeretet valós érzés nem férhet össze a hiúságból eredő házasságtöréssel. Olvasatában a női karakter szétesik, olyan ellentmondások feszítik szét, amelyeket olvasói tapasztalata nem tudott egységbe, egy szereplői alakba vonni, és így a szereplő története motívatlanul, végső soron érthetlenné vált számára. Sarolta története vagy egy szerető hitves tragédiája – de ebben az esetben nem csálhatta meg férjét pusztán hiúságból; vagy egy hiú és kacér nő bukása – ám akkor viszont nem volt benne soha igazi szeretet, így nincs rajta mit sajnálni. A történet is szétesik, hogyha a jellem ellentmondásai nem tudják magyarázni, érthetővé tenni.

Gyulai Pál válaszában a grófnő olvasói tapasztalatát vonja kétségbe, amikor azt állítja, hogy a grófnő csupán a megszokott erkölcsi szabályokat kérte számon a hősnőn, ahelyett, hogy belátta volna a karakter költői igazságát. Gyulai szerint a grófnő csupán a társasági normákat érvényesíti ítéletében a költői normák helyett, ezért nem látja Saroltát hitelesnek. Ítélik, ahogy a társaságban szokás, ahelyett hogy olvasatában a költői igazságot keresné. Feltűnő ugyanakkor, hogy Gyulai válaszában tulajdonképpen nem érvel. A Sarolta jellemében feltárt ellentmondásra, a grófnő értelmezésére érdemben nem reagál, ehelyett tekintélyérvel vág vissza. A költői, poétikai normákat a grófnő

¹² GYULAI Pál, *Vélemény Kemény Zsigmondról* (1854) = Gy. P., *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, 171.

nem ismeri, csak a társaságiakat – s így jobb, ha ebbe nem is szól bele. „Sarolta iránt a grófné épp oly könyörtelen, mint ahogy a nagyvilág szokott s nem mint a költői igazságszolgáltatás kívánja. Kemény beszélyeiben ez a legjobb nő-jellem. A legtermészetesebben van festve [...]. Én Saroltát nemcsak költőileg igaznak találok, de rokonszenvre is érdemesnek, mert tévedett és szerencsétlen nő.”¹³

Míg az olvasói levél a hűtlenséget nem tartja összegeyztethetőnek Sarolta férje iránti szeretetével és ezért hiteltelennek érzi a nő alakját és történetét, addig Gyulai válaszában egyszerűen azzal „érvel”, hogy ez Kemény legjobban sikerült nőalakja. Dixi. Az olvasói levél tanúsága szerint Kemény nőalakjában a kiismerhetetlen jellem olyan fenyegető mélységei nyíltak meg, ami irritáló, idegesítő vagy egyszerűen hamis volt az olvasók (vagy a grófnő) számára. A kritikus Gyulai pedig éppen abban látja Kemény költői rangját, hogy az emberi érzelmeket, szenvedélyeket és a jellem összetett világát Kemény prózája – számára hitelesen – a maguk kiismerhetetlen ellentmondásaiban jelenítette meg.¹⁴

Langheim Irma olvasata

Fél évszázaddal az ismeretlen grófnő levele után megjelent egy kis Kemény-monográfia az egyik első (ha nem az első) irodalomtörténész-nő tollából. Langheim Irma Matild doktori disszertációja 1903-ban látott napvilágot, *Kemény Zsigmond nőalakjai* címmel. A megjelenés időpontja alapján Langheim Irma az elsők között volt, akik nőként Magyarországon egyetemre járhattak (1896-tól iratkoztak be nők is a pesti bölcsészkarra). Nem sokat tudunk róla. Jelesre érettségizett a Veres Pálné leánygimnáziumban, érettségi bizonyítványa szerint izraelita vallású volt. Más publikációja nem ismert, de Keményről írott könyve még egyszer megjelent, 1909-ben. A következő évben (1910-ben) Gálos Rezső egy bekezdésnyi, megsemmisítő kritikában röviden bánt el könyvével.¹⁵ 1912. február 13-án még jelen volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányi ülésén, ahol Beöthy Zsolt elnökdete alatt (ekkor már dr. Németné Langheim Irma néven) rendes taggá választották. További irodalomtörténeti munkássága – ha volt – ismeretlen. Keményről írott könyvét nem hivatkozta a későbbi szakirodalom, állításaival soha senki nem szállt vitába, azokat soha senki nem méltatta.

Langheim Irma könyvét egy rövid életrajzzal kezdi (I. rész). A könyv tetemes közép-ső részét (II–III. rész) Kemény nőalakjainak értelmezése és tipizálása teszi ki, majd a magyar (IV. rész) és a világirodalmi hatások (V. rész), párhuzamok tárgyalásával és egy rövid összefoglaló értékeléssel (VI. rész) zárja munkáját. Értekezése megfelel a korszak

¹³ *Uo.*

¹⁴ Gyulai Pál érvelését, prózaszemléletét, a regények karaktereiről vallott nézeteit egyébként Kemény regényelméletével messzemenő összhangban fogalmazza meg. Erről lásd KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom; Eszmék a regény és a dráma körül* = KEMÉNY, *Élet és irodalom, i. m.*, 123–190; 191–212.

¹⁵ GÁLOS Rezső, *Kemény Zsigmond nőalakjai. Irta Langheim Irma*, Erdélyi Múzeum, 1910/4, 247–248.

tudományos munkáival szemben támasztott normáknak. Szerzőjük nemcsak a magyar irodalomban és irodalomkritikában járatos és felkészült, de otthonosan mozog az európai regényirodalom kontextusában is. A könyv felépítése logikus, érvelése tiszta és jól követhető, stílusa szabatos és gördülékeny, hatásosan fogalmaz. A dolgozat középső részét, a nőalakokra vonatkozó elemzését a cím és a két fejezet terjedelme is kiemeli, láthatóan ezek a fejezetek adják az értekezés tétjét és legfontosabb újdonságát.

A szerző tézise szerint Kemény irodalmi rangját az adja, hogy a „nőt” olyan hitelesen, a valóságnak megfelelően, és ugyanakkor olyan sok változatban írta meg, mint előtte senki. A Kemény-nőalakok típusainak számbavételével bemutatja, milyen sokszínűek ezek a figurák – életkorukat, kedélyalkatukat, történetüket tekintve. A típusokat néhol talán esetlegesnek érezhetjük (pl. hiúságuk miatt elbukók, túl mély és tiszta kedélyük miatt szerencsétlenek, asszonytragédiát megélők), ugyanakkor jó érzékkel sorolja egy típusba a hasonló alakokat (pl. Iduna/Agatha; Dóra/Sára; Klára/Izabella). Értelmezését azzal zárja, hogy sorra veszi a hiányokat is, azaz megkísérli számba venni azokat a tipikus női alakokat és élethelyzeteket, amelyek Kemény regényeiből látványosan hiányoznak. Ilyen hiányzó női témának látja pl. az anya-lány viszonyt (ami csak karikatúraszerűen torz formában jelenik meg Tarnóczyné és Sára kettősében, a többi nőalak árva, félárva vagy ismeretlen a családi háttére). Furcsa módon ide sorolja az anya figuráját is, mivel szerinte Klára és Izabella esetében az anyaság pusztán epizodikus szerepű. A nőalakok közül kiemeli Bodó Klárát és Izabella királynét, akiket ideális nőalakoknak tart, mivel egyszerre jellemzi őket (1) a józan ész, tiszta ítélet; (2) a jó szív, mély érzések és tiszta kedély; valamint, és ez különbözteti meg őket más pozitív karakterektől, (3) az aktív cselekvőképesség, az erélyes, hatékony, önálló cselekvés képessége.

A csoportosítás és értelmezés végén Langheim választ keres arra a kérdésre, hogy miért és hogyan sikerülhetett Keménynek – férfi létére – ennyire hitelesen megjelenítenie nőalakjait:

Ő [tudniillik Kemény] meglátja a nőt, úgy, amint van, megérti a női lelket. Nem úgy látja az asszonyt, mint igen sok és nagy író, a maga férfi szempontjából, nem a magához, a férfihez való viszonyában tekinti a nőt, hanem megteremti azt az önálló női embert műveiben, aki él, aki átszenved a maga nagy tragédiáit, aki küzd az élettel, és letepertetik általa. Nem a férfiak küzdelmei ezek, hanem az asszonyéi [sic!], mindamelllett, hogy nem erősítik meg azt a mondást: „asszony helye a családi tűzhely”. Szép mondás ez! [...] És a nő megállja helyét mindenütt, ha arra való, épp úgy, mint a férfi, ha maga helyére kerül.¹⁶

Langheim Irma érvelésében kimondatlan előfeltevésként saját nemére, mint tekintélyre támaszkodik. Öntudatosan viszonyul saját neméhez, a szöveg előfeltevéseként támaszkodik arra a ki nem mondott állításra, hogy mivel ő nő, ezért ő tudja megítélni a női

¹⁶ LANGHEIM Irma, *Kemény Zsigmond nőalakjai*, Komárom, 1909, 47.

regényszereplők hitelességének kérdését. Ez az előfeltevés tekintélyt kölcsönöz szövegének, ami a beszélő öntudatos, saját nemét képviselő pozíciójából adódik. Érvelésének ki nem mondott alapja az az esszencialista nem-felfogás, amit Langheim tudatosan működtet. Ugyanakkor a tudományos értekezés szabályainak megfelelően nem tolja előtérbe saját beszélő szubjektumát, személytelen értekező nyelvben sehol nem hangsúlyozza saját egyéni álláspontját. Témaválasztásában és beszédmódjában így megtalálja azt az egyetlen területet, ahonnan hitelesen és tudományosan tud megszólalni. Azzal veti meg lábát a tudományos beszéd területén, hogy öntudatosan felveszi a maga női pozícióját, és megtalálja azt az egyetlen kérdést, amiben neme előnyére válik. Témaválasztása és a korszak esszencialista nem-felfogása nyit számára rést a tudományos diskurzusban.

Jól látszik mindez Gálos Rezső kritikájában, amely 1910-ben (a második kiadást követően) jelent meg az *Erdélyi Múzeumban*. Gálos Rezső rövid írásában tulajdonképpen meglepően sok ponton próbálja meg szétzúzni Langheim értekezését – vagy másképp, foucault-iánusan és némi képzavarral – több fronton támadva igyekszik helyreállítani a diskurzus rendjét. Gálos Rezső kritikája szerint, bár Langheim Irma munkáját „természetesen” nem hasonlíthatjuk össze a „komoly” irodalomtörténeti munkákkal, azért műve nem nevezhető teljesen hiábavalónak. Az értekezésnek szerinte „nincs conceptioja”, irodalomtörténeti állításait (Kemény magyar- és világirodalmi helyére vonatkozó meglátásait, amelyeket Langheim a könyv IV. és V. fejezetében tárgyal) alapjaiban tévesnek látja, hiszen azokban Langheim Péterfyhez, Gyulaihoz és Beöthyhez képest új világirodalmi párhuzamokat talál, és némileg másképp pozicionálja Keményt. Gálos néhol teljesen kifordítja Langheim állításait, hogy aztán könnyedén zúzza szét irodalomtörténeti téziseit.¹⁷

A kritika – túl azon, hogy rosszindulatú vagy rágalmozó – abból a szempontból igazán érdekes, hogy mi az, amibe nem tud belekötni. Ez pedig az értekezésnek a nagy részét kitevő nőalakokra vonatkozó két fejezet. Gálos Rezső a hosszúra nyúlt elmarasztalás után azt mégis kénytelen elismerni, hogy „[Langheim Irma] ügyesen ismerteti, érdekesen csoportosítja a nőknek azt a hosszú sorát, a melyet Kemény regényeiből megismert. Megmutatja, hogy költőnk a nőnek fiatakorától élete deléig mutatkozó minden problémája iránt érdeklődött [...]. Keménynek egyes nőalakjait vonzóan jellemzi, sok olyan vonást tud méltatni bennük, *a miért Keményt csak a nő tudja helyesen értékelni.*”¹⁸ Gálos kritikája tulajdonképpen azt a néma előfeltevést mondja ki, amely Langheim munkájának alapját adta, és ami lehetővé tette számára, hogy a nyilvános beszédben pozíciót és teret foglaljon magának – és nemének.

¹⁷ Például Langheim állítása szerint a magyar regény előzményei nem magyarázzák teljesen Kemény regényművészetét, szövegei nem vezethetők le egyenesen a Jósika-hatásból. Ehhez képest Gálos azt az állítást tulajdonítja Langheimnek, miszerint a szerző tagadja, hogy bárki hatott volna Keményre. A *Könnyművek* és a *Ködképek* emlegetésével persze könnyű szétzúzni egy olyan Langheimnek tulajdonított állítást, amit azonban a szöveg sehol sem állított.

¹⁸ GÁLOS, *i. m.*, 248. (Kiemelés tőlem – K. Zs.)

Az *Élet és irodalom* programszövege és az ismeretlen grófnő levele után fél évszázaddal egy olvasónő írni kezdett¹⁹ arról az olvasói tapasztalatról, amely a Kemény-szövegekkel való találkozásból, olvasásból fakadt. Írásával bekapcsolódott a nyilvános és tudományos beszédbe. Langheim Irma Matild munkássága – annak ellenére, hogy nagyjából visszhangtalanul hunyt ki – mégis egy hosszabb folyamat fontos állomása. Története a női emancipáció nagyobb keretében is elhelyezhető. Szűkebben Langheim kismonográfiája az olvasás történetének egy epizódja, vagy egy másik elbeszélésben az irodalomtörténeti szakma tudománytörténetének egy rövid fejezete.

Vajon van-e női irodalomtörténet, és ha igen, akkor micsoda? A női irodalomtörténet nemcsak az író-nők története. Legalább annyiban az olvasó-nők története is: annak a története, hogy kik, hogyan és mit olvastak. Mit kerestek és mit láttak meg olvasmányaikban? Langheim Irma éppenséggel mintákat és példákat látott Kemény regényeiben. Olyan női szerepmintákat, amelyekhez képest talán magát is el tudta helyezni. Kemény-olvasatának nyilvánvaló applikációs fázisa lehetett, hogy a maga számára női mintát találjon vagy dolgozzon ki a szövegekben. Az eszes, jószívű, de ugyanakkor aktívan, szabadon és bátran, erélyesen cselekvő nőkben (Klárában és Izabellában) talán mintát látott az egyetemet végzett és tudományos értekezést publikáló önmaga számára. A női olvasatok történetében a női önformálás történeteire is ráismerhetünk.

ZSÓFIA KUCSERKA

Unknown Female Readers

Short stories and novels written by Zsigmond Kemény in the 1850's are usually known as female readings, intended mainly for women. These stories are often studied focusing on female characters or on the author's biography (and the role that a woman played in it). The present study is on female readings: examining two examples of how women read and interpreted novels and how they could express their opinions. Firstly, it studies a critique by *Pál Gyulai* (1854), who has a debate with a countess in his writing. The question under debate is how a female character can be interpreted. After explaining this critique, the second example is a monography from 1903, written by one of the first Hungarian literary women, Irma Langheim. In her book, Langheim studies the female characters of Zsigmond Kemény, and she finds them full of life. These examined that female interpretations seemed to be important steps of literary history as history of readings.

¹⁹ Nem elsőként persze. A nők nyilvános megszólalásának kérdését tárgyalta a két legfontosabb 19. századi irodalmi nő-vita. Először a Takács Éva kritikája nyomán kibontakozó vita a Tudományos Gyűjteményben, majd Gyulai Pál *Nőiróink* című vitairatát követően. A két vita forrásanyagát részben tartalmazza *A nő és hivatása I–II.*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 1999, 2006. Mindkét vitát összefoglalja és tárgyalja FÁBRI Anna, „*A szép tiltott táj felé*”, i. m. A nők és a nyilvánosság viszonyáról lásd továbbá *A nők világa*, szerk. FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor, Bp., Argumentum, 2007, 123–210.